

“Fata morgana’s van de auteursintentie”: Intentieprocessen als valkuil voor biografisch en teksteditorisch onderzoek

YVES T’SJOEN, LINDE DE POTTER

Ghent University, Belgium

Universiteit Gent
Faculteit Letteren & Wijsbegeerte, Blandijnberg 2
BE 9000 Gent, België

Yves.TSjoen@UGent.be
Linde.DePotter@UGent.be

“Fata Morganas of Author’s Intention”: Intentional Processes as a Trap for Biographical and Editorial Research

Abstract. The notion “author’s intention” is nothing less than a booby trap. Intention counts as a diffuse concept for literary research. In editorial theory and the practical application of it, scholars use concepts such as “intended meaning” and “authorial intention” in order to legitimize certain decisions concerning the choice of the text version and the determination of variants respectively typographical errors. Contemporary research on text editing distinguishes between “authorial will” and “authorial intention” (Mathijsen 1995: 141-142). Not the (testamentary) will of the author will be decisive in order to edit or interpret a certain text (version): the focus lies on what the author has “intended.” This differentiation between “will” (a legal concept) and “intention” (a psychological category) is clear. Nevertheless, it has been neglected regularly by biographers (of a more “hagiographic” and psychologizing kind). In this view, biographical and editorial research, and even literary history show dubious similarities. These research disciplines pretend to be able to know and study intentions and opinions of an author. Notwithstanding these similarities and points of view, biographers almost never make use of the results of text genetics. For a scholarly discipline, it is at least remarkable that some biographers and editors rely on hypotheses and speculations in order to express textual decisions.

Keywords: authorial intention; editorial theory; intentional fallacy; literary biography; literary historiography; genetic criticism

1. Inleiding

Zowel in de hedendaagse literaire historiografie van het Nederlandse taalgebied als in literaire biografieën die de afgelopen jaren in Nederland en Vlaanderen zijn geschreven is relatief weinig aandacht besteed aan het schrijfproces en de genese van de literaire productie. Een kijk op de wijze waarop schrijvers hun literatuur produceren kan vanuit een biografisch oogpunt nochtans revelerend zijn. Het gaat tenslotte over een *schrijvers*biografie. Rituelen die met de schrijfarbeid gepaard gaan, de eigenaardigheden die merkbaar zijn in de overgeleverde tekstgetuigen (van het ontstaansproces) van een literair werk, de visie van een auteur op de (her)drukken van een tekst zijn voor de belangstellenden van een levensgeschiedenis van een literaire actor niet oninteressant. Opmerkelijk in het biografisch onderzoek is daarnaast dat relatief weinig wordt ingezet op de productie van de literatuur: zelden gaat het over de tekstgeschiedenis zelf, zeker indien we rekening houden met de aandacht voor familiechronieken en de particuliere bezigheden van de mens achter de kunstenaar. Indien in biografieën beschouwingen worden gewijd aan poëtische, compositorische, stilistische en andere aspecten van de literatuur van de geportretteerde, zijn ze soms reductionistisch en eendimensionaal van aard.¹

De afgelopen jaren zijn biografieën van talrijke Nederlandse en Vlaamse schrijvers uitgegeven die door letterenfondsden worden betoelaagd, met wetenschappelijke en literaire prijzen zijn bekroond en in de media meestal ruime aandacht krijgen.² De biografie krijgt sinds de jaren negentig ook academische erkenning. In Nederland kan de biograaf al langer promoveren op het onderwerp van zijn studie. Sinds kort gebeurt dat ook aan Vlaamse universiteiten. Het onderzoek naar leven (en werk) van literaire auteurs, voortbouwend op een Angelsaksische traditie, beleeft in de Lage Landen al sinds vele jaren een bloei. Nadat in de jaren zestig de auteur door Roland Barthes is doodverklaard ("La mort de l'auteur," Barthes 1968), is het vandaag een understatement te beweren dat de schrijver uit zijn as is herrezen. Nederlandse en Vlaamse periodieken, zoals *Biografie Bulletin*, *Zuurvrij* en *Zacht Lawijd*, publiceren geregeld bijdragen

¹ Deze generaliserende stelling verdient uiteraard verder onderzoek. Onze bijdrage wil niet zozeer concrete gevalstudies bespreken.

² De voorbije jaren verschenen in de literaire pers opgemerkte biografieën van onder anderen J.C. Bloem, Cyriel Buysse, Willem Kloos, Alice Nahon, Gerard Reve, M. Vasalis, Gerard Walschap, Jan Frans Willems en Karel van de Woestijne. Momenteel wordt al dan niet met financiële steun van een Nederlands of Vlaamse letterenfonds gewerkt aan biografisch onderzoek naar schrijvers als Louis Paul Boon, Raymond Brulez, Johan Daisne, Theo van Doesburg, Maurice Gilliams, Jan Greshoff, Paul-Gustave van Hecke, Willem Frederik Hermans, Paul van Ostaijen, Paul Snoek, Hugo Verriest, Jan Wolkers en anderen. Het kan interessant zijn de verschillende werkmethode die ten grondslag liggen aan wat generaliserend 'de biografie' wordt genoemd te onderzoeken.

waarin onderzoek wordt gepresenteerd dat sterk op de auteur – en bij uitbreiding op instituties als de uitgeverij, het tijdschrift of de literatuurkritiek – en bijgevolg minder op de literaire tekst zelf is toegespitst. Deze vaststelling impliceert niet per se een ongunstige beoordeling. Voor de auteur bestaat al langer academische belangstelling. Zo is aan de Rijksuniversiteit Groningen een Biografie Instituut gevestigd waar de wetenschappelijke reflectie op het biografische genre wordt gestimuleerd dankzij de leerstoel Geschiedenis en Theorie van de Biografie.³ Aan de Universiteit Gent loopt sinds kort het onderzoeksproject Research on Authorship as Performance en wordt het peer reviewed en open-access e-journal *Authorship* uitgegeven.⁴

Het is elders beschreven hoe zich de afgelopen decennia een “paradigmatic turn” in de literatuurwetenschap manifesteert van tekst naar lezer en context (o.a. Musschoot 1999). Ook de auteur is na de exclusieve tekstgerichte aandacht van de Nouvelle Critique en het New Criticism weer in beeld verschenen.⁵ In de literaire kritiek overschaduwde vandaag de *human interest* benadering, zoals het interview met de schrijver en de focus op diens extraliteraire besognes, de belangstelling voor de tekst en zoiets als een oeuvrecompositie. Wetenschappelijke studies van literaire netwerken en van institutionele activiteiten van schrijvers richten zich niet primordiaal op de tekst maar veeleer op wat de Franse literatuursocioloog Jérôme Meizoz sinds 2007 veralgemenend de (non)discursieve “posture” van de schrijver noemt. Biografisch onderzoek reduceert een literaire tekst veelal tot een persoonlijke getuigenis of tot de uitdrukking van ‘een bedoeling’. Teksten worden in dit genre veelal gelezen ter illustratie van een beschouwing over particuliere opvattingen en bijgevolg eenzijdig vanuit de persoonlijke levenssfeer van de schrijver betekenis gegeven. De *persona poetica* staat in sommige gevallen in de schaduw van de *persona pratica*.

In biografieën, en bij uitbreiding in een literatuurgeschiedenis zoals *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005* van Hugo Brems (2006), wordt het productieproces van literatuur niet of toch maar in beperkte mate belicht. De resultaten van editiewetenschappelijk en tekstgenetisch onderzoek, onder andere terug te vinden in historisch-kritische (deel)edities van literaire teksten, worden daarenboven vaak niet verdisconteerd in biografische en literatuurhistorische studies. In het biografisch onderzoek naar Richard Minne en Jan van Nijlen, om maar deze voorbeelden te noemen, is met

³ Zie <http://www.rug.nl/research/biografie-instituut/>.

⁴ Zie <http://www.rap.ugent.be/node/1>

⁵ Deze verschuiving in het literatuurwetenschappelijk onderzoek, meer specifiek met betrekking tot de literatuurgeschiedschrijving, is toegelicht door Anne Marie Musschoot in de Sartonlezing die zij op 6 december 2012 presenteerde aan de Universiteit Gent onder de titel “De omweg van het verleden. Over literatuur, geschiedenis en literatuurgeschiedenis” (ongepubliceerd).

de resultaten van tekstgenetisch en drukvergelijkend onderzoek nauwelijks of geen rekening gehouden. Over de specifieke werkwijze van de auteur verneemt de lezer vrijwel niets. Er bestaan nochtans redelijke ofschoon discutabele argumenten om dat wel of in elk geval méér te doen.

In deze bijdrage doen we niet zozeer uitspraken over de beperkte tekstgerichtheid en het gebrek aan aandacht voor de ontstaans- en drukgeschiedenis van literatuur in biografieën en geschiedschrijving van moderne literaturen. We willen verduidelijken waarom het relevant kan zijn bevindingen, zoals gepresenteerd in tekstwetenschappelijke studies, voor beide historiserende genres aan te wenden. Biografieën, en dus ook literatuurgeschiedenissen, kunnen een meerwaarde krijgen door de resultaten van variantenstudies te incorporeren. Vooral de Duitse Textologie ⁶ en later de daarop georiënteerde moderne editiewetenschap in de Lage Landen, zetten de voorbije decennia concepten in die sterk en zo niet uitsluitend zijn gericht op de auteur en de intenties die ten grondslag kunnen liggen aan de tekstgenese. Daarenboven zijn er nog steeds teksteditoren die ervan uitgaan dat het achterhalen van een auteursintentie een verklaringsmodel kan opleveren voor de studie en het begrip van tekstvarianten en dus van de ontwikkelingsgeschiedenis van een tekst. In studies van de jaren tachtig en negentig in Nederland wordt ingegaan op het containerbegrip "auteursintentie." In dit artikel gaan we nader in op de verschillende inhouds die in deze editietheoretische beschouwingen aan het passe-partout begrip zijn toegekend.

Editie van persoonlijke documenten, zoals brieven, dagboeken en memoires, veronderstellen van de tekstbezorger de competentie zich in de tijd te kunnen verplaatsen en de brug te slaan tussen de toenmalige ("beoogde") lezer van de brief (of dus de adressaat) en de hedendaagse gebruiker van de tekstitgave (Mathijsen 1995: 345). Nog afgezien van de onmogelijkheid zich in de tijd te kunnen verplaatsen en een historische en biografische context te reconstrueren, zoals Hayden White in *Metahistory* stelde, is het al helemaal speculatief uitspraken te doen waarin een auteursintentie als wetenschappelijk argument wordt opgevoerd. Nogmaals: het hangt er maar van af hoe het begrip intentie wordt ingekleurd.

⁶ De Smedt typeert de Textologie, met een verwijzing naar "Von der Erfordenissen und den Zwecker Textologie", als "de wetenschap die de tekstgeschiedenis onderzoekt, analyseert, met een volledige presentatie van alle overgeleverde bronnen, de onderlinge verhoudingen en een kritische weergave." De doelstelling is "een wetenschappelijk verantwoorde tekstitgave" tot stand te brengen waarbij "een werk [...] in zijn verschillende stadia van ontstaan [wordt] gepresenteerd." (De Smedt 1990: 298).

De tekstwetenschapper pretendeert zich te kunnen verplaatsen in een andere tijd en zelfs – in de meest enge (Angelsaksische) invulling van het begrip in de jaren vijftig en zestig – in het hoofd van een (dode) schrijver. Talrijk zijn de psychologiserende verklaringen in tekst- en brievenedities die onderzoekers inroepen teneinde het ontstaan van een tekstversie of de keuze voor een variante lezing en een (her)druk toe te lichten. Ook de biografie streeft in zijn (archief) onderzoek naar de reconstructie van een particulier verleden en wil een auteur én diens persoonlijke mens- en wereldbeeld verhalend in beeld brengen. Het biografisch onderzoek is net zoals de variantenstudie gefundeerd op wat we in de subtitel een intentieproces noemen. De biografie poogt in een auteursportret beweegredenen en handelingen te achterhalen en zo nodig te verklaren.

2. Auteursintentie, een discutabele veronderstelling voor tekstgenetisch onderzoek

Het generieke concept auteursintentie staat ter discussie, ook in de editietheorie. Er worden verscheidene begripsinhouden naar voren geschoven. We beperken ons tot drie studies van gezaghebbende editietheoretici die in de Nederlandse editiewetenschap op het eind van de twintigste eeuw een standaardfunctie hebben verworven. In de afzonderlijke boekpublicatie *Algemene Verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus* poneert H.T.M. van Vliet dat de samensteller van de teksteditie recht wil doen “aan de (laatste) intentie van de auteur, voorzover [sic] deze uit de beschikbare gegevens kan worden afgeleid.” Méér nog, “de editeur [is daartoe] verplicht” (Van Vliet 1987: 14). Er is aan toegevoegd dat het een illusie is “deze intentie voor alle onderdelen van de tekst” te kunnen vaststellen (Van Vliet 1987: 14). Daarenboven wordt een onderscheid gemaakt tussen ingrepen van derden (correctors, zettters, uitgevers) en varianten die per definitie alleen aan de auteur worden toegeschreven. Het onderscheid tussen (intentionele) varianten en tekstcorruptie door bemoeienis van anderen – alleen al de woordkeuze is ons inziens indicatief – is in veel gevallen niet strikt te maken. Deze visie sluit aan bij de praktijk en de theoretische inzichten die zijn gearticuleerd in de Editions-wissenschaft en in de Angelsaksische copy-text theorie en met name in editietheoretische beschouwingen van W.W. Greg, G. Tanselle c.s.⁷ Van Vliet bespreekt in de verantwoording van de editie Couperus de argumentatie op grond waarvan *substantives* (of de woorden) in de tekstuitleg worden opgenomen: “[a]lle inhoudelijke veranderingen die de auteur in latere

⁷ “[V]olgens Greg en Bowers [ontstaat] een tekst die in alle details zoveel mogelijk recht doet aan de intenties van de auteur” (Van Vliet 1987: 35).

versies heeft aangebracht, dienen in de copy-text te worden verwerkt" (Van Vliet 1987: 34). Hiervoor werd een beroep gedaan op de notie "laatste auteursintentie" waardoor "oorspronkelijke lezingen [...] hun geldigheid [verliezen]" (Van Vliet 1987: 37). Door de combinatie van *accidentals* (spelling, interpunctie, typografie) en *substantives* construeert de tekstditeur van de Amerikaanse school in de jaren vijftig en zestig een tekst die zoveel mogelijk recht wil doen aan zoiets vaags als de auteursintentie.⁸ Alleen al op grond van dit gegeven wijst Van Vliet de copy-text theorie af hoewel ook in zijn theoretisch discours de term auteursintentie voorkomt.

Het is inderdaad maar de vraag wat onder de noemer van deze (veranderende) auteursintenties wordt begrepen. Marita Mathijssen noteerde in haar handboek dat "'autorisatie' en 'auteursintentie' [vaak] als synoniemen worden gehanteerd. Als de vorm van een tekstversie zo dicht mogelijk de eigenlijke bedoeling van de auteur benadert, wordt die geautoriseerd genoemd." In hetzelfde kapittel over autorisatie licht Mathijssen nog toe dat voor veel tekstditeurs "[a]utorisatie [...] afhankelijk is van het feit of de auteur met een bepaalde versie al dan niet de intentie tot publiceren had" (Mathijssen 1995: 124). Hoe dan ook mag duidelijk zijn dat kernbegrippen als "autorisatie" en "auteursintentie" niet op een eenduidige manier worden ingevuld en dus aanleiding geven tot editietheoretische discussie (Leijnse 1988). Mathijssen vat de problematische status van "de intentie" bondig samen:

Er is gewezen op het gevaar dat de wetenschappers met het begrip "auteursintentie" gevaar lopen om in het moerassige gebied van de "intentional fallacy" terecht te komen. De vraag naar: "wat heeft de schrijver bedoeld?" stamt immers uit een vorig tijdperk van de literatuurwetenschap. [...] [Er] is een groot verschil tussen de vraag: "wat bedoelt de auteur" en de vraag: "wat staat hier geschreven." En toch ontkomt de editeur er niet aan zich regelmatig te buigen over de "intended meaning", bij voorbeeld als een manuscript niet duidelijk leesbaar is, of wanneer een regel in een druk weggevalen is en de editeur keuzes moet maken. (Mathijssen 1995: 128)

Verder wordt benadrukt dat auteursintentie "een moeilijk begrip [is], ook al gaat het alleen om de intenties wat betreft de vorm van een werk" (Mathijssen 1995: 130). Niet alleen de copy-text theorie wordt ter discussie gesteld (Van

⁸ Voor de duidelijkheid: Van Vliet formuleert een kritiek op de opvattingen en de praktijk van de copy-text theorie. Zo stelt hij: "Een kritische editie volgens de copy-text theorie dwingt een editeur in het algemeen tot meer, en tot ingrijpender, subjectieve beslissingen dan normaal gesproken voor elke editie al genomen moet worden. Dit is een gevolg van de doelstelling een tekst samen te stellen die zoveel mogelijk tot in detail overeenstemt met de laatste intentie van de auteur. De editeur zal voor elke plaats in de tekst die intentie moeten vaststellen" (Van Vliet 1987: 37).

Vliet). Uit de toelichting van Mathijssen bij de definitie van autorisatie door de editiewetenschapper Siegfried Scheibe blijkt dat evenzeer vragen bestaan betreffende het Duitse gebruik en de invulling van concepten als "autorisatie" en "auteursintentie." Niet alleen de Amerikaanse tekstwetenschapper "werkt met hypothesen om reconstructies te kunnen maken."

3. De schim van de auteur. Dorleijns concepten van "auteursintentie", "autorisatie" en "authenticiteit"

In het eerste deel van de handelseditie van zijn proefschrift heeft Gillis Dorleijn de "gebruiksmogelijkheden van de presentatie van de tekstontwikkeling" uiteengezet.⁹ Een historisch-kritische editie presenteert "betrouwbare teksten", levert gegevens die de werkwijze van de auteur in kaart brengen, draagt bij tot "het begrip" van de tekst enzovoorts. Opmerkelijk is het vierde aandachtspunt: "[d]e historisch-kritische presentatie van de tekstontwikkeling verschaft informatie voor *psychologisch en biografisch onderzoek*" (Dorleijn 1984: II,4; cursivering Dorleijn). Zo helpt "[d]e tekstontwikkeling [...] 'verborgen aandriften' van de auteur op te sporen – ten dienste van onderzoek vanuit een psycho-analytische optiek." Hiervoor refereert Dorleijn in een noot aan de psychoanalytische en psychokritische werkmethode. Niet onbelangrijk is ook het laatste aspect dat Dorleijn met betrekking tot het psycho-biografische onderzoek vermeldt: "Het is niet ondenkbaar dat de tekstontwikkeling biografische gegevens oplevert. Concrete levenservaringen die eventueel aan de basis liggen van het werk van een auteur en die in gepubliceerde versies *verhuld of weggewerkt* zijn, kunnen in de genese nog zichtbaar zijn" (Dorleijn 1984: II,4; onze cursivering). In het tweede deel van de historisch-kritische editie met de gedichten uit de nalatenschap van J.H. Leopold wijdt Dorleijn beschouwingen aan gangbare maar discutabele terminologie in de editietheorie. Interessant is de passus over "Autorisatie" (Dorleijn 1984: II,3, 21-27). Hij maakt een onderscheid tussen "auteurswil" en "auteursintentie." In elk geval mag "[d]e wil van de auteur [...] geen richtsnoer zijn bij het samenstellen van een historisch-kritische editie" (Dorleijn 1984: II,3, 21) en "[d]e auteurswil heeft betrekking op de houding van de schrijver ten opzichte van al geproduceerd werk" (Dorleijn 1984: II,3, 23). De toelichting bij het editietheoretische concept van de "auteursintentie" – als invulling van "autorisatie" – is meer diffuus. Dorleijn wijst Fredson Bowers' invulling van auteursintentie van de hand. We citeren uit Dorleijns vertoog en nemens diens

⁹ Deze studie geldt als een standaardwerk voor het editiewetenschappelijk onderzoek in het Nederlandse taalgebied in de jaren tachtig en negentig.

cursivering hier over: “if we respect our authors we should have a passionate concern to see that their words are recovered and currently transmitted *in as close a form to their intentions as we can contrive*” (Dorleijn 1984: II,3, 22). Een eerste inperking van het intentiebegrip is de volgende: “Intentie moet evenmin gelijkgesteld worden met de bedoeling van de auteur, in de zin van de effecten die een schrijver zegt met zijn werk te willen sorteren, of de strekking of betekenis die het werk volgens de maker moet hebben. In dergelijke gevallen spreekt de auteur als lezer, als interpretator (van zijn eigen werk). Zijn uitspraken in dezen zijn in beginsel niet meer waard dan die van andere lezers” (Dorleijn 1984: II,3, 23).

Dorleijn doelt met “auteursintentie” veeleer op wat hij zelf “taalvormen” noemt, al blijkt toch “de bedoeling” van een auteur niet onbelangrijk te zijn. We citeren verder: “Van belang is welke *taalvormen* de auteur bedoeld heeft. De intentie heeft betrekking op de *authenticiteit* van de tekstelementen; ‘volgens de intentie van de auteur’ betekent ‘van de auteur stammend’” (Dorleijn 1984: II,3, 23; cursivering Dorleijn). De editeur zou zich moeten uitspreken over “intended wording” – met name reconstrueren wat er wellicht had moeten staan – en de “intended meaning”: “Met de ‘intended meaning’ wordt niet de bedoeling van de auteur aangegeven die hij buiten het werk om heeft geuit, maar *de bedoeling die door interpretatie afgeleid wordt uit het werk en zijn context*” (Dorleijn 1984: II,3, 24; onze cursivering).

Het gaat in Dorleijns betoog over “geïntendeerde taalvormen.” Het is niet zo duidelijk waar de grens ligt tussen een auteursintentie die peilt naar tekstbedoelingen van een auteur, gericht op taalvormen, en datgene dat “de bedoeling van de auteur” wordt genoemd betreffende het lezerseffect en de betekenis van een literaire tekst. Een beter begrip volgens Dorleijn is “authenticiteit” of dus “van de auteur stammend”: “Authentieke taalvormen zijn al die taalelementen die van de auteur stammen (‘primaire lezingen’) of die *door hem zijn erkend*, zijn geautoriseerd (dit in gevallen van ‘secundaire lezingen’, elementen die van anderen afkomstig zijn)” (Dorleijn 1984: II,3, 27-28; onze cursivering). In het notenapparaat bij het kapitteltje waaruit wij citeren verwijst de auteur naar het enge intentiebegrip dat Wimsatt en Beardsley als “intentional fallacy” hebben afgeserveerd. Door daarnaast ook een uitspraak van de Amerikaanse filoloog Tanselle te citeren uit het opstel “Final authorial intention” maakt hij duidelijk dat in de copy-text theorie inderdaad een discutabele (want louter psychologiserende en/of biografische) invulling aan het begrip is gegeven.

In ieder geval mag uit deze citaten en resumés blijken dat in de editietheorie van de jaren tachtig en negentig in het Nederlandse taalgebied uiteenlopende definities van het begrip “auteursintentie” in omloop zijn. Er wordt, ook door

Dorleijn, een beroep gedaan op de kennis van de editor van de vermeende bedoelingen van een auteur. Bedoelingen mogen dan wel de geïntendeerde "taalvormen" betreffen, er wordt nadrukkelijk gepeild naar wat van de auteur stamt en wat niet. Uit de vaak gelijklopende verwijzingen naar Wimsatt en Beardsley blijkt dat editiewetenschappers zich bewust zijn van de *booby trap* maar er geen afdoend alternatief voor in de plaats stellen. Uitspraken zoals "[d]e publikatie of op zijn minst geïntendeerde publikatie is de norm om van autorisatie te kunnen spreken" (Dorleijn 1984: II,3,26) en "[a]n geautoriseerde teksten kan men een zogenaamde laatste intentie toekennen" (Dorleijn 1984: II,3,26) zijn niet altijd glashelder. De rol en de beweegredenen van een auteur, bron van de auteursintentie, ook in Dorleijns brede zin van het woord, blijven de editor op een manier parten spelen.

Indien de editor zich uitsluitend beroept op de veronderstelde en een de facto niet te achterhalen bedoeling van de auteur en de autorisatiegraad van een bron daarvan afhankelijk maakt, wordt met speculaties gewerkt. Scheibe, bijvoorbeeld, spreekt voor het sleutelbegrip "autorisatie" over de bemoeienis van een schrijver bij de totstandkoming van een manuscript, typescript, drukproef of gedrukte bron (Mathijssen 1995: 125). Niet zozeer de vraag in hoeverre een dergelijke "auteursbetrokkenheid" (Mathijssen 1995: 132) kan worden vastgesteld is problematisch maar wel de geconstrueerde intentionaliteit post factum van wat een auteur voor ogen had.

Indien tekstediteurs zich baseren op vermeende bedoelingen van een auteur, zoals Amerikaanse tekstbezorgers enkele decennia geleden hun composietteksten samenstelden,¹⁰ komt het teksteditorische onderzoek in de buurt van monografieën en biografieën waarin een auteursportret wordt geconstrueerd en waarin op soms bedenkelijke wijze naar verklaringsgronden en beweegredenen wordt gepeild.

4. Auteursintentie en de "intentional fallacy"

In zijn overzichtswerk *Auteursintentie. Een beknopte geschiedenis* (2011) bespreekt Ralf Grüttemeier eveneens de problematiek van de auteursintentie in de literatuurstudie. In zijn historische analyse van de concepten "auteursintentie" en "intentionaliteit" stelt de auteur vier positioneringen voorop. Tussen deze vier traditielijnen bestaat geen teleologische relatie; oudere en nieuwere invullingen van de begrippen komen gelijktijdig voor (Grüttemeier 2011: 96). Tot

¹⁰ Mathijssen wijst in *Naar de letter* ook wel naar de Duitse editiewetenschap waar "editors [uitgaan] van de auteursintentie" (1995: 340).

1800 was het standaardmodel van de auteursintentie dominant, dat een eenheid veronderstelt tussen de intentie van de auteur, de intentie die uit de tekst af te leiden valt, de context van beide en de bedoelingen die de lezer eraan toekent. De auteursintentie gold dan ook als de zaligmakende leidraad voor de interpretatie. Vanaf de negentiende eeuw wordt de rol van de criticus belangrijker, die andere betekenissen kan signaleren dan de door de auteur geïntendeerde, met dien verstande dat de auteursintentie nog steeds het vertrekpunt van de analyse is en een beter begrip van de auteur het doel van de interpretatie.

Het zal duren tot het midden van de twintigste eeuw eer de New Critics radicaal breken met die *biographical fallacy* (de stelling dat een literaire tekst de uitdrukking is van het leven van de auteur) en met het concept auteursintentie, dat vanaf dan beschouwd wordt als de *intentional fallacy*: “a very serious fallacy, that of making the intention of the author equal to the intent or total design of the poem itself” (Wimsatt 1942/1943 in Grüttemeier 2011: 65). Kennis van de auteur en zijn intenties is niet langer een opstap voor literatuurwetenschappelijk onderzoek, en evenmin het doel ervan: “the design or intention of the author is neither available nor desirable as a standard for judging the success of a work of literary art” (Wimsatt & Beardsley 1954: 3). Enkel als producent heeft de auteur nog autoriteit. Van hieruit gaat Grüttemeier verder naar de vierde grote traditielijn, namelijk die van het “poststructuralisme”, de vlag die voor Grüttemeier de ladingen van de Amerikaanse deconstructie en de Franse poststructuralistische theorie dekt. In deze vierde invulling van de auteursintentie wordt de auteur door denkers als Barthes en Foucault onverbiddelijk dood verklaard. Tenminste één grote beweging wordt volgens Grüttemeier zichtbaar in deze opeenvolging: de criticus en interpreet krijgen steeds meer autonomie ten opzichte van de auteur, wiens autoriteit omgekeerd evenredig afneemt (Grüttemeier 2011: 96-99).

Vandaag ziet Grüttemeier echter, zoals in deze bijdrage al is gesteld, een soort “wedergeboorte” van de auteur en de auteursintentie in literatuurwetenschappelijke disciplines zoals de editietheorie en -praktijk, de *critique génétique*, de literatuursociologie, de discoursanalyse en de tekstgrammatica (Grüttemeier 2011: 99-100). De aandacht voor schrijversbiografieën zou eveneens opgenomen kunnen worden in dit lijstje. Grüttemeier nuanceert weliswaar, door te benadrukken dat de aandacht “voor de empirische auteur, zijn ethos, de feitelijke situatie en het proces van de uiting [...] ondergeschikt [blijven] aan de analytische expertise van de literatuurwetenschappers” (Grüttemeier 2011: 100). Er is geen terugkeer naar het standaardmodel van de auteursintentie, maar veeleer van “een positionering in de traditielijn van type 2 die in grotere mate dan concurrerende posities een beroep doet op auteursgerelateerde argumenten” (Grüttemeier 2011: 100). Hier gaat de auteur ons inziens nogal kort door de

bocht. Het klopt inderdaad dat de auteur op een zekere manier van belang is in de editiewetenschap en de Franse tekstgenetica. Maar moeten we daarom van een wedergeboorte spreken? In edities is een begrip van de auteur nooit afwezig geweest: de editeur, die een betrouwbare editie wil verschaffen, moet in de klassieke historisch-kritische of leeseditie een verantwoorde keuze maken voor één basistekst die een bepaalde tekstversie weergeeft. Het spreekt voor zich dat het dan aangewezen is om voor een tekstgetuige te kiezen die door de auteur zelf is geconcipeerd (en niet door derden is gecorrumpeerd). Dat betekent echter niet dat de mens achter de tekst het doel van het literatuurwetenschappelijke onderzoek moet zijn. Zoals Dirk van Hulle in *De kladbewaarders* (2007) terecht stelt, richt de critique génétique zich niet op de auteur van vlees en bloed (de mens achter de tekst), maar op de materiële sporen van de *Papierarbeiter*. Concreet betekent dit dat de Franse tekstgenetica zich expliciet buigt over de schrijfprocessen “voor zover die te reconstrueren zijn op basis van manuscriptmateriaal. Het is nu eenmaal onmogelijk om achteraf in het hoofd van de auteur te kijken” (Van Hulle 2007: 34). Niet het denkproces van de biografische auteur staat hier centraal, maar wel de kritische analyse van de tekstuele sporen die de auteur heeft nagelaten.¹¹ Anders dan in de tweede traditie van Grüttemeier is het uiteindelijke doel hier niet een beter begrip van de auteur maar wel van de tekst. Dat hoeft niet te verbazen: de Franse tekstgenetica is immers in grote mate door het poststructuralisme beïnvloed, waarin de uitzaaiing van betekenissen en bijgevolg nooit de definitieve auteursintentie centraal staat.

Dat betekent echter nog niet dat we het concept “auteursintentie” daarom rechtstreeks naar de prullenbak hoeven te verwijzen – belangrijker is de invulling die we eraan geven. Van Hulle (2007: 198-199) wijst aan de hand van Becketts zelfvertalingen en aanpassingen na de publicatie van *En attendant Godot* (wat Van Hulle vormen van *epigenese* noemt) op de veranderlijkheid van auteursintenties: de definitieve intentie bestaat niet. In onderzoek naar de genese van een bepaalde tekst (en bij uitbreiding: naar een bepaalde tekstversie die geëditeerd wordt) moet de literatuurwetenschapper zich afvragen welke auteursintentie in welk stadium van de tekstgenese door een bepaalde tekstversie vertegenwoordigd wordt. De term “auteursintentie” wordt hier dus niet gebruikt om te spreken over de psychische of uiteindelijke bedoeling van de auteur die door de criticus achterhaald moet worden om tot een interpretatie van de betekenis van de literaire tekst te komen. Het gaat daarentegen om de materiële sporen in manuscripten en andere tekstgetuigen die inzicht geven in het tekstuele ontwikkelingsproces,

¹¹ In het beoordelingsverslag van een van de peer reviewers is sprake van “de belangrijke (pragmatische) traditie van ‘language acts’ (Austen, Searle, Sell & Iser) en uiteraard ook de narratologisch-retorische traditie van Wayne C. Booth, Bronzwaer & Schmidt.” Wij leggen de focus op het editiewetenschappelijke discours en de wijze waarop het begrip “auteursintentie” daarin voorkomt.

in de paden die gevolgd of verlaten zijn. In deze aanpak staat niet de schrijver maar wel de activiteit van het schrijven centraal. De tekst zelf is geenszins een afgesloten gegeven: een auteur kan een tekst immers niet alleen wijzigen voor de publicatie, maar ook nadat hij zijn *bon à tirer* gegeven heeft. Anders dan voor zijn Franse collega Pierre-Marc de Biasi, die stelt dat het ter perse gaan het beslissende moment is “when what had been in a pliable and mobile state up to that point becomes fixed in the frozen shape of a published text” (De Biasi 1996: 37), is de tekst na publicatie voor Van Hulle niet gefixeerd (Van Hulle 2007: 36). Bijgevolg kan ook de definitieve of laatste auteursintentie zo goed als nooit vastgelegd worden.

Hedendaagse editietheorieën, zoals de hier vermelde studies, presenteren met andere woorden een afwijkende invulling van het concept auteursintentie dan de New Critics deden. Zo doorbreken ze het taboe dat op het begrip rust. Wanneer Mathijsen het heeft over “intended meaning” (cf. supra), gaat het niet over de bedoeling van de auteur betreffende de interpretatie van het werk, maar over de vraag wat er letterlijk geschreven staat. Toegegeven, Mathijsens term is niet optimaal: “intended meaning” roept immers al gauw connotaties op (met vage concepten zoals Eco’s *intentio operis* (Eco 1994: 50-52)). Wanneer de “intended meaning” wordt opgevat als de volledige en meest wenselijke interpretatie van een tekst (in de zin van Riffaterres *signifiance*: de diepere betekenis die voorbij gaat aan de letterlijke betekenis van de afzonderlijke woorden), gaan we er opnieuw van uit dat de betekenis die de auteur in een tekst heeft verstopt, er gewoon uitgehaald moet worden. Het is misschien veiliger om te spreken over de “letterlijke betekenis” van een woord dat of een regel die is weggevallen.

Ook Van Hulle stelt dat het New Criticism wel heel kort door de bocht gaat wanneer het stelt dat genetische studies alle vormen van literatuur bedreigen. Teksten hoeven niet gered te worden “from the morass of their origins” (Wimsatt 1968: 194-195), zoals de New Critics polemisch poneerden. Van Hulle wijst op de problematische gelijkstelling van onderzoek naar de genese van teksten met de zoektocht naar de auteursintentie. De vraag “what have we got here?”, waarmee Beardsley de irrelevantie van de auteursintentie wilde aantonen, moet niet worden beantwoord met “één sluitende tekst”, maar met “een massa versies.” Die complexe gelaagdheid van teksten stuurt het vaststellen van een definitieve auteursintentie in de war, waarvan New Critics ondanks alles toch bleven uitgaan (Van Hulle 2007: 200).

Andere editiewetenschappers, zoals John Bryant, ondersteunen deze visie eveneens. Het New Criticism heeft volgens hem de taak van het textual criticism ten onrechte gereduceerd tot de publicatie van een versie van een werk, waarbij de kritische aard en de interpretatieve consequenties van de editie zelden ter

discussie stonden (Bryant 2008: 6-7). "The textual fluidities of a literary work – revisions in manuscripts or throughout various editions or in cultural adaptations – may be brought tangentially into play in a given critical analysis, but rarely are they made the organizing principle of a critical reading" (Bryant 2008, 7). De oorzaak hiervan ziet Bryant in de uitwassen van het New Criticism, waarvoor hij al in 2002 waarschuwde:

It is, of course, a truism that we cannot retrieve the creative process, nor, according to the "intentional fallacy," can we use some magically derived sense of a writer's intentions as a validation of or substitute for an interpretation of a text. But in the past century, some advocates of this tenet have grown so doctrinaire as to commit what might be called the *Intentional Fallacy Fallacy*, which is essentially to imagine that because intentions have no critical relevance they are not even discussable. (Bryant 2002: 8, onze cursivering)

De uitgever kan inderdaad nooit met ultieme zekerheid te weten komen wat de schrijver heeft bedoeld, net zomin als de biograaf in het hoofd van de auteur kan kijken om bepaalde activiteiten of aspiraties te verklaren. Dat betekent voor alle duidelijkheid niet dat er geen materiële sporen zijn, of met de term van Dorleijn "taalvormen", die wijzigende intenties kunnen aangeven. Zij kunnen ons iets leren over het creatieve proces en zodoende de interpretatie van het literaire werk verrijken: "and yet the shifting intentions of creative process, embedded as they are in the certain use of sources and the material existence of variants and versions, are often clearly demonstrable, and meanings can be constructed from them" (Bryant 2008: 19).

De toekomst van de editiewetenschap ligt dus geenszins in de zoektocht naar de enige ware auteursintentie om van daaruit edities te verzorgen en literaire teksten te interpreteren. Hoewel het dankzij de digitale editie vandaag een heel stuk gemakkelijker is om alle tekstgetuigen aan te bieden, is het voor de papieren of gedrukte lees- en studie-edities noodzakelijk om één basistekst te kiezen. Als uitgever is het voor zo'n leeseditie dan vooral belangrijk een tekstversie te kiezen waarin de rol van de auteur in het tot stand komen van de tekstversie onmiskenbaar is. In de verantwoording moet dan helder en coherent verklaard worden waarom de uitgever voor een bepaalde versie gekozen heeft. Een zekere vorm van autorisatie blijkt dus noodzakelijk voor dit soort edities; dit impliceert natuurlijk niet dat de bedoelingen van de auteur om een bepaalde lezing te genereren (als dat al zijn bedoeling was!) ineens weer doorslaggevend zijn. Wel gaat het om de papieren sporen van een auteursintentie op een bepaald moment in de geschiedenis van een werk: een tekst zoals die feitelijk is neergeschreven door de auteur in verschillende tekstgetuigen. Een intentie is niet meer dan een

momentopname en als dusdanig niet te reconstrueren. De centrale plaats die in de editietheorie en -praktijk is weggelegd voor het begrip auteursintentie, hoeft bijgevolg niet te leiden tot een zich schuldig maken aan de “very serious intentional fallacy.” De veelvoudige auteursintentie waarvan sprake speelt immers op een heel ander vlak dan de eenvormige auteursintentie zoals die door het New Criticism wordt omschreven. Ze heeft betrekking op alle tekstgetuigen waaruit – voor zover na te gaan is – een zekere bemoeienis van de auteur spreekt, omdat die de tekstversie op een bepaald moment deed ontstaan. Dit alles zorgt voor terminologische verwarring, maar er is op het eerste gezicht geen beter alternatief voorhanden.

Daarnaast wijzen contemporaine editietheorieën er op dat elke tekstversie het gevolg is van tenminste één andere (lees: veel meer dan één) auteursintentie. Een editie kan derhalve nooit beantwoorden aan alle intenties van de auteur: de “final intention” bestaat niet. Net zoals de criticus nooit de intentie van de auteur voor de eenvormige “juiste” interpretatie van een tekst kan blootleggen en de biograaf nooit alle gedachten van een auteur kan reconstrueren en verklaren, kan de editeur de materieel zichtbare auteursintenties nooit volledig achterhalen. Een volledig beeld van de tekstgenealogie of de intenties van de auteur is onmogelijk. Altijd gaan kladjes, in zoverre dat deze documentaire bronnen al getuigenis afleggen van een zogeheten bedoeling van de auteur, verloren. Niettemin kan met behulp van editiewetenschappelijk onderzoek zeker aan tekstinterpretatie worden gedaan. Vooral de digitale en genetische editie creëren hier nieuwe mogelijkheden: bevindingen omtrent de genese en de drukgeschiedenis van een werk kunnen immers worden opgenomen in de argumentatie van de (veranderende) poëtica van auteurs en de interpretatie van literaire teksten.¹²

Bibliografie

- Bryant, John. 2002. *The Fluid Text. A Theory of Revision and Editing for Book and Screen*. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press.
- _____. 2008. *Melville Unfolding. Sexuality, Politics and the Versions of Typee*. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press.
- De Biasi, Pierre-Marc. 1996. “What is a Literary Draft? Towards a Functional Typology of Genetic Documentation.” *Yale French Studies* 89: 26-58.
- De Smedt, Marcel. 1990. “De problematiek van de teksteditie in internationaal perspectief.” *Spektator* 19.3: 297-314.
- _____. 1998. “Editiewetenschap in Vlaanderen. Stand van zaken.” *Editiewetenschap <!-- -In de praktijk - -->*. Eds Edward Vanhoutte, and Dirk van Hulle. Gent: Genese/KANTL. 15-35.

¹² Wij zijn de peer reviewers erkentelijk voor alle opmerkingen die wijzen op onderzoeksperspectieven die we voor deze bijdrage niet hebben gehanteerd.

- Dorleijn, Gillis J. 1984. "De gedichten voorafgegaan door editie-technisch commentaar. Inleiding." *Gedichten uit de nalatenschap. Uitgegeven en van editie-technisch en genetisch-interpretatief commentaar voorzien door G.J. Dorleijn*. Amsterdam/Oxford/New York, Monumenta Literaria Neerlandica, 2 vol., II,3: 1-82.
- _____. "Inleiding. Rondom de interpretatie van de tekstontwikkeling." *Gedichten uit de nalatenschap. Uitgegeven en van editie-technisch en genetisch-interpretatief commentaar voorzien door G.J. Dorleijn*. Amsterdam/Oxford/New York, Monumenta Literaria Neerlandica, 2 vol., II,4: 1-24.
- Eco, Umberto. 1994 [1990]. *The Limits of Interpretation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Grüttemeier, Ralf. 2011. *Auteursintentie. Een beknopte geschiedenis*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Leijnse, Elisabeth. 1988. "Het Babylon van de editietechniek. Terminologische verschillen in drie proefschriften." *Literatuur* 5.4: 223-231.
- Mathijsen, Marita. 1995. *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. 1ed. Assen: Van Gorcum.
- Musschoot, Anne Marie. 1999. "Kroniek van de literatuurwetenschap. Nogmaals literatuurgeschiedenis: de druk van de context." *Neerlandica extra muros* 37.2: 53-57.
- Van Hulle, Dirk. 2007. *De kladbewaarders*. Nijmegen: Vantilt.
- Van Vliet, H.T.M. 1989. *Algemene verantwoording Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen: L.J. Veen.
- Wimsatt, W.K. 1942/1943. "Comment on 'Two Essays in Practical Criticism.'" *The University of Kansas City Review* 9: 139-143.
- Wimsatt, W.K. & M.C. Beardsley 1954. "The Intentional Fallacy." W.K. Wimsatt. *The Verbal Icon. Studies in the Meaning of Poetry. And two preliminary essays written in collaboration with Monroe C. Beardsley*. Lexington: Univ. of Kentucky Press. 3-18.
- Wimsatt, W.K. 1968. "Genesis: A Fallacy Revisited." P. Demetz e.a. *The Disciplines of Criticism*. New Haven: Yale Univ. Press. 193-225.

